

НАЦІОНАЛЬНО–ПАТРІОТИЧНА ТА СПОРТИВНО–ОЗДОРОВЧА МОБІЛІЗАЦІЯ ВОЯЦТВА У ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР СТШАЛКОВО (ПОЛЬЩА) У 1921–1922 рр.: ФОРМИ І МЕТОДИ*

Ігор Срібняк

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID: 0000–0001–9750–4958

***Анотація.** У статті розкрито форми і методи мобілізаційних акцій у середовищі інтернованих вояків–українців армії УНР у таборі Стшалково, що мали своїм завданням їх згуртування та піднесення морального духу. Це стало можливим завдяки діяльності українських таборових культурно–мистецьких осередків та видавничих товариств, а також через організацію силових та легкоатлетичних вправ у таборі та поза його межами. Національно–патріотична та спортивна–оздоровча мобілізація українського вояцтва у таборі дозволила зберегти військову організацію та кадровий склад армії УНР, а крім того уможливила формування у польського суспільства позитивної візії у сприйнятті українців–наддніпрянців, що у подальшому полегшило їх соціально–психологічну адаптацію в Польщі.*

* Дану статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

***Ключові слова:** мобілізація, інтерновані вояки-українці, табір, спорт, Стшалково, Польща.*

Хоча обставини перебування інтернованих вояків–українців у таборі Стшалково вже перебували у полі уваги кількох дослідників (Kaґrus, 1997; Срібняк, 1997; Павленко, 1999; Сидоренко, 2000), наукова розробка цієї проблеми тривала й після виходу згаданих праць. Значний внесок в опрацювання цієї теми був здійснений польськими істориками, і зокрема – О. Вішкою, який подав стислий виклад історії існування табору в 1914–1923 рр., а також окреслив основні прояви життєдіяльності у ньому вояків–українців (Вішка, 1999:167–174). Крім того, значний масив фактичних даних про таборову періодику в Стшалкові міститься у його загальновідомих працях з історії української видавничої справи в Польщі (Wiszkа, 2001; Вішка, 2002). Короткий нарис історії функціонування табору був уміщений і в монографії О. Колянчука (Колянчук, 2000). Прикметною подією стало й видання ілюстрованого альбому, який унаочнив різні аспекти перебування полонених та інтернованих вояків (у т.ч. й українців) у Стшалково (Czerniak B., Czerniak R. 2013). Останнім часом до наукового обігу був уведений значний обсяг джерельної інформації з досліджуваної теми, що дозволило суттєво уточнити наші уявлення про специфіку перебування інтернованих у таборі Стшалково (Срібняк 2017: 182–195; Срібняк, 2018).

Проте сформульована у назві статті дослідницька проблема все ще залишається недослідженою лакуною таборового повсякдення українського вояцтва, яке було змушене долати у таборі величезні труднощі морально–побутового характеру. Між тим в умовах ізоляції та

відірваності від рідного краю таборяни особливо потребували на позитивні емоції та переживання задля відновлення запасу своїх душевних сил. З цією метою штаб групи інтернованих Військ УНР провадив у таборі перманентну національно-патріотичну та спортивно-оздоровчу мобілізацію вояцтва, прагнучи наповнити весь їх вільний час конструктивним змістом.

Одним з найефективніших засобів національно-патріотичної мобілізації таборян було відзначення національних свят (і зокрема – Шевченківських днів), до проведення яких традиційно долучались всі культурно-мистецькі осередки табору (культурно-освітні відділи дивізій, таборіві театральні трупи, хори, оркестр та ін.). Згадані мистецькі осередки також являли собою дієвий інструмент мобілізації українського вояцтва, які найдієвіше зміцнювали моральний дух інтернованих. Решту вільного часу таборян поглинав спорт, і зокрема його ігрові види, участь в яких дозволяла стабілізувати емоційний стан тієї частини вояків, які сповідували активного способу життя.

У багатьох випадках мобілізація вояцтва відбувалась через таборову пресу, різножанровість якої дозволяла охопити різні – як за своїм походженням, так і за освітнім цензом – групи інтернованих вояків армії УНР. Ця форма мобілізації інтернованих була тим більш ефективною, що у таборі видавалась «жива» газета «Промінь», кожен номер якої прочитувався перед загальом інтернованих артистами-аматорами таборового театру.

Вже у серпні 1921 р., після відносного поліпшення умов перебування вояцтва в таборі, стало можливим розпочати культурно-

мистецьку мобілізацію вояцтва, зокрема поновити роботу художньої студії, театру, музичної капели (під орудою Віталія Лівницького) та хору (під орудою сотника Дмитра Котка) (ЦДАВО а). Досить інтенсивно у цей час працював таборовий театр, на сцені якого майже щоденно відбувались вистави (відвідування частини з них було безкоштовним). Вистави готувались кількома мистецько-артистичним гуртками, між якими мала місце неформальна конкуренція, що слугувало вагомим чинником для самовдосконалення артистів-аматорів.

Одне з таких творчих товариств (драматичне) діяло при 5-й Херсонській дивізії, яке «не дивлячись на різні перешкоди на своєму шляху, не маючи матеріальної допомоги з боку командування, а маючи лише конкурентів», поступово «стало на ноги, розвиваючи свою діяльність ширше й ширше». Своїм завданням воно визначило «виховання творчо-артистичних сил табору, піднесення національної свідомості вояцтва і селянства через театр» шляхом постановки «історичних, побутових й сучасних п'єс в найкращому сценічному виконанні», а крім того, намагалось «дати розумну розвагу козацтву серед невідрадних умов таборового життя» (ЦДАВО б). Весь час свого існування товариство «свідомо йшло на зустріч Культурно-Освітнім установам і організаціям даючи благодійні цілком безкорисно» навіть й тоді, коли власну боргові зобов'язання у зв'язку з придбанням театрального реквізиту. Потрібні для цього кошти товариство отримувало проводячи час від часу виїзні вистави у найближчих польських містах (ЦДАВО с).

Можливо, що саме ця обставина та небажання мати справу з «самостійним» артистичним товариством підштовхнула начдива 5-ої дивізії до фактичної заборони його діяльності – шляхом відмови визнання за ним прав юридичної особи. Кількома своїми наказами, «направленими до унеможливлення артистичної праці» членами згадуваного товариства, полковник А.Пузіцький фактично паралізував їх нормальну роботу. Взагалі – всі його розпорядження, на думку членів Драматичного товариства, дискримінували товариство, та мали образливий для його членів зміст. А вже на початку жовтня 1921 р. він взагалі віддав усне розпорядження про його ліквідацію.

Слід відзначити, що доцільність такого рішення була сумнівною, бо ліквідуючи це товариство, члени якого мали майже річний досвід виступів перед таборянами (в Пикуличах, Ланцуті та Стшалкові), начдив А.Пузіцький фактично знищував частинку культурно-мистецького життя у таборі. Відтак не є дивним, що члени товариства відповіли відмовою на пропозицію влитись до складу театральної трупи при культурно-освітньому відділі 5-ої дивізії, ухваливши на своїх загальних зборах рішення про самоліквідацію товариства та продаж усього його майна (з 6 жовтня 1921 р.) (ЦДАВО д).

Але в таборі існували й інші мистецькі товариства, які мали сприятливіші можливості для своєї діяльності. Як і колишнє Драматичне товариство при 5-й дивізії, вони готували театральні вистави не тільки для таборян, але й для місцевого польського населення, отримуючи в такий спосіб невеликі кошти для власної діяльності. Їх зусиллями

впродовж липня 1921 р. – квітня 1922 р. у таборі відбулось 87 вистав (60 з них були проведені на безоплатній основі) (ЦДАВО е).

Яскравою сторінкою в житті табору завжди залишався й створений сотником Д.Котком «мішаний» хор таборян, який завдяки зусиллям керівника та природним здібностям хористів дуже скоро переріс рамки Стшалкова. Хор Д.Котка вже у середині вересня 1921 р. (у складі 16 хористок і 37 хористів) відбув у концертне турне Познаньщиною, і його охоче запрошували до себе різні польські інституції, і зокрема гімназії, а самі концерти відбувались при переповнених залах. Хор виступав у Гнезно (24 і 25 вересня), Стшалково, Слупцах, Загурові, Вжесні та ін. Разом з тим, повертаючись до табору, хор не забував і про інтернованих – давши у таборовому театрі шість концертів. У кінці жовтня ц.р. хор закінчив свої гастролі Польщею, але вже у перших числах листопада хор відбув ще одне концертне турне, давши концерти в Познані, Бидгощі, Кротошині, Лешно, Іновроцлаві, Торуні та ін. Гуманітарну допомогу хору надавала таборова YMCA*, на кошти якої були виготовлені національні строї для всіх хористів (Концертне турне, 1921: 4).

Дуже важливим напрямком діяльності таборян у цей час залишалась ще одна форма діяльності – гуманітарно-допомогова. Прагнучи допомогти найуразливішим категоріям таборових мешканців – хворим, інвалідам, жінкам та дітям командування групи максимально сприяло роботі тих таборових громадських та благодійних організацій, які ставили своїм завданням потреб цих груп таборян. У випадку

* Young Men's Christian Association (YMCA) – Молодіжна християнська асоціація, благодійна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. полоненим та інтернованим у таборах – *авт.*

надходження до табору гуманітарної допомоги штабом групи створювалась уповноважена до розподілу пожертв комісія, які мала враховувати потреби різних верств таборян. До її складу традиційно залучались представники різних таборових громадських організацій. У липні 1921 р. розподіл грошей, привезених генералом О.Удовиченком для дітей, хворих та інвалідів табору, здійснювала одна з таких комісій за участю представника Спілки вчителів армії УНР підполковника М.Середы (ЦДАВО ф).

Однією з найавторитетніших благодійних організацій в таборі був стшалковський відділ «Товариства допомоги збігцям з України та їх родинам», управу якого очолювала дружина генерал-хорунжого О.Пилькевича – Софія (червень 1922 р.). Управа відала розподілом коштів, які надходили від центрального представництва Товариства допомоги збігцям з України та була уповноважена розподіляти й ті матеріальні засоби, які надходили від інших благодійних організацій (ЦДАВО г).

Але інтерновані не тільки приймали пожертви, вони брали участь й мобілізаційних збірках коштів на різні потреби – в жовтні 1921 р. Спілка вчителів армії УНР в таборі Стшалково зібрала й передала до видавничого фонду газети «Українська Трибуна» 500 м.п. У листі до редакції цього видання провід Спілки відзначав, що «голодні й холодні козаки й старшини, відокремлені од світу неприязними дротами, виявили таку щиру і діяльну акцію, щоб урятувати наш часопис[...]», та інформував, що протягом одного тижня на потреби «Української Трибуни» у Стшалково було зібрано 106 тис. м.п.» (На допомогу

«Українській трибуні», 1921: 1). Спілка також висловлювала сподівання, що решта українського вояцтво теж зрозуміє «вагу настоящего менту і підтримає[...] єдиний на еміграції демократичний орган», який являє з себе згадана газета (Пастирські курси, 1921: 4).

Інтерновані також в різний спосіб підтримували й власну – таборову – пресу, яка, як вже зазначалось, з перших днів існування табору виступала потужним мобілізаційним чинником. У Стшалкові продовжилось видання цілої низки перенесених з Ланцуту («Наша зоря», «Промінь» та вадовицька «Запорожська думка») часописів (Вішка, 2002: 105, 208–210, 241–243, 268–270). Крім того, тут вийшли друком новозасновані («Блоха», «Військовий вісник», «Спортсмен»). І якщо перший мав, очевидно, гумористично–сатиричний характер, два останні орієнтувались на цілком різні групи інтернованих, намагаючись задовольнити їх особливі потреби.

Перше число «Військового вісника» вийшло завдяки заходам вченого секретаря Українського народного університету в Стшалково А.Ільницького при допомозі К.Подільського та гурту старшин – слухачів УНУ. У редакційній статті засновники видання пояснили потребу появи нового часопису необхідністю «віднести до військової справи більш уважно[...] і стати нарешті на шлях точної військової науки і уґрунтованого знання» (Військовий вісник, 1921: 1). Задля реалізації цього завдання редакція планувала уміщувати на шпальтах часопису оригінальні та перекладні статті з історії та теорії військового мистецтва, аналітичні матеріали про особливості розвитку військової справи в різних країнах, огляди новітніх праць з історії війська та рецензії на такі

видання. В такий спосіб редакція розраховувала «стати на шлях чистої військової науки, поширювати її висліди друком праць[...] висвітлюючи провідні ідеї». Тільки таким чином, на її думку, можна би було «спільно дійти до єдиної військової доктрини», надавши «окремим, збитим зі своїх позицій воякам[...] кришталево чистий сигнал «Збір» у контрнаступ» (Сидоренко, 2000: 96).

Крім таборової преси меті національно-патріотичної мобілізації інтернованих слугувало й відзначення різних пам'ятних дат з історії України та річниць та дивізійних свят. Так, зокрема, 15 листопада 1921 р. заходами культурно-освітніх організацій табору було організовано відзначення «Річниці перемоги над гетьманом Скоропадським», до програми якого увійшли Служба Божа, читання «надзвичайного» числа живої газети «Промінь», вистава-концерт з виголошенням реферату на цю тему. Після концерту заходами «Громади старшин табору Стшалково» (Стшалково – *авт.*) були проведені загальні збори всіх безпосередніх учасників тих подій, і, як зазначалось в одному з уенерівських видань – «у цей день у вояцтва[...] на обличчю можна було бачити радість і задоволення» (Полтавець, 1921: 4).

Нарешті, ще однією складовою таборового дозвілля інтернованих були заняття спортом, чим особливо опікувались регіональне та таборове представництва YMCA. Заходами секретаря познанського району цієї організації Андерсена через аташе YMCA табору Стшалково Сергієвського, під безпосереднім керуванням завідуючого спортом при YMCA в Стшалково Н.Т.Малюшина в 1921 р. у таборі була відкрита «спортивна гімназія» (на зразок американських). Для облаштування

спортивного залу та допоміжних приміщень польська комендатура передала один барак, в якому було проведено необхідний ремонт та завезено потрібне спортивне устаткування.

З часу відкриття гімназії до неї вписалось близько 400 таборян, у т.ч. й жінок (які утворили власну команду з 25 осіб). Гімназія працювала дванадцять годин на добу (з 10.00 до 20.00), до її штату були призначені інструктори з числа досвідчених спортсменів, за допомогою яких інтерновані могли обирати вид спорту до своєї вподоби (легка і важка атлетика, «машинна» гімнастика, вільні рухи, французька та американська боротьба, бокс, фехтування, теніс, волейбол, баскетбол, футбол, бейсбол та ін. (Спортивне життя, 1921: 3)

Для популяризації спорту в Стшалково та інших таборах інтернованих YMCA надала кошти для видання місячника «Спортсмен», завдяки чому навесні–влітку 1922 р. вийшло п'ять його номерів. Журнал позиціонував себе як аполітичне видання «Об'єднання інтернованих спортсменів таборів Польщі», а сама його поява була обумовлена бажанням YMCA підтримати ту частину таборян, яким набридло «пережовування остогидлих політичних питань» (Спортсмен, 1922: 1). З огляду на те, що журнал призначався і для інтернованих вояків–росіян, у ньому розміщувались статті й російською мовою (але переважна більшість текстів друкувалась все ж таки українською).

На шпальтах цього спеціалізованого спортивного видання публікувались різні – але обов'язково пов'язані зі спортом – матеріали, у т.ч. й інформація про спортивні свята у Стшалково та інших таборах інтернованих, огляди новин спортивного життя в світі, листування з

читачами. Ознайомлення з його змістом дає підстави стверджувати, що у Стшалкові та інших таборах були особливо розвинуті ігрові види спорту (футбол, волейбол, баскетбол), разом з тим таборяни вправлялись в боксі та різних видах боротьби, атлетичній гімнастиці; провалили змагання з шахів (Вішка, 2002: 286–287).

Отже, різні форми мобілізації інтернованих українців у таборі Стшалково взаємодоповнювали одна одну, даючи «кумулятивний» ефект впливу на вояцтво. Це було тим більш важливим, що в таборі деякий час перебували інтерновані білогвардійці («бредовці») і білоруси («балаховці»), а також полонені червоноармійці, які справляли деморалізуючий вплив на нестійку в національно–світоглядному відношенні частину вояків–українців. Але завдяки діяльності українських культурно–мистецьких осередків та видавничих товариств командування групи інтернованих Військ УНР мало дієвий інструмент для національно–патріотичної мобілізації таборян. Українське слово, яке звучало зі сцени таборового театру, а також друковане слово таборового часопису – слугували надійним засобом боротьби зі зневірою та розчаруванням, які все ж таки проникали у середовище українського вояцтва.

Завдяки гуманітарній допомозі з боку УМКА, яка подбала про облаштування спортивного залу для силових та легкоатлетичних вправ, у таборі стало можливим й проведення спортивно–оздоровчої мобілізації українського вояцтва. Остання мала різні форми – від товариських матчів між польськими та українськими футбольними командами – до проведення олімпіад гімнастично–силових видів спорту та шахових

змагань. Не підлягає сумніву, що найефективнішими у національно-мобілізаційному відношенні були саме футбольні матчі, бо попри результат зустрічі вболівальники отримували потужний об'єднавчо-емоційний імпульс від самого процесу вболівання.

Можна стверджувати, що національно-патріотична та спортивна-оздоровча мобілізація українського вояцтва у таборі дозволила зберегти військову організацію та кадровий склад армії УНР, а крім того – сформувати у польського суспільства позитивну візію у сприйнятті українців-наддніпрянців, що у подальшому полегшило їх соціально-психологічну адаптацію в Польщі. Слід відзначити, що проведення мобілізаційних акцій національно-патріотичного змісту у середовищі українських ветеранів мало місце й в подальшому. Починаючи з травня 1926 р. українська еміграційна громада в Польщі регулярно вшановувала пам'ять про головного отамана Військ УНР і голову директорії С.Петлюру (після його вбивства в Парижі), перетворивши цю сумну подію на найпотужніший мобілізаційний захід.

Бібліографія

Вішка, Омелян. 2002. *Преса української еміграції у Польщі 1920–1939*. Львів. 480.

Вішка, О.В. 1999. Українці у таборі в Стшалкові *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. Серія «Історія, економіка, філософія». Київ. 3. 167–174.

- Колянчук, Олександр. 2000. *Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)*. Львів, 2000. 278 с.
- Концертне турне хору з табору Стрільково. 1921. *Українська Трибуна*. Варшава, 8 листопада. Ч.155. С.4.
- Павленко, Микола. 1999. *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924)*. Київ. 352 с.
- На допомогу «Українській Трибуні». 1921. *Українська Трибуна*. Варшава. 4 листопада. Ч.152. С.1.
- Пастирські курси. 1921. *Українська Трибуна*. Варшава. 30 жовтня. Ч.149. С.4.
- Військовий вісник. Стшалково–Київ, 1921. Ч.1. С.1.
- Полтавець. 1921. Річниця перемоги над гетьманом *Українська Трибуна*. Варшава. 26 листопада. Ч.171. С.4.
- Сидоренко, Наталія. 2000. *Національно–духовне самоствердження (у 3-х т.)*. Ч.II.: *Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)*. – К., 2000. – 262 с.
- Спортивне життя табору Стржалків. 1921. *Українська Трибуна*. Варшава. 21 грудня. Ч.191. С.3.
- Спортсмен*. 1922. Стшалково. Ч.4/5. С.1.
- Срібняк, І. 1997. *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*. – Київ–Філадельфія, 187 с.

Срібняк, І. 2017. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування *Проблеми всесвітньої історії*. Київ. 2(4). С.182–195 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23678>);

Срібняк І. «Несемо ми хрест... в терновім вінку колючих дротів...» (інтерновані вояки–українці в таборі Стшалково, Польща у 1922–1923 рр.) *Київські історичні студії: науковий журнал*. Київ, 2018. – № 1(6) (у друці).

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, далі – ЦДАВО а України, ф.1078, оп.2, спр.206, арк.79–80.

ЦДАВО б України, ф.3524, оп.1, спр.1, арк.1 (Протокол загальних зборів членів Драматичного товариства при 5–й Херсонській дивізії від 5 жовтня 1921 р.).

ЦДАВО с України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23 (Рапорт полковника А.Пузіцького до військового міністра та Головного Отамана Військ УНР, ч.730 від 30 серпня 1921 р.).

ЦДАВО д України, ф.3524, оп.1, спр.1, арк.1–1зв. (Протокол загальних зборів Драматичного товариства при 5–й Херсонській стрілецькій дивізії від 5 жовтня 1921 р. про самоліквідацію).

ЦДАВО е України, ф.1078, оп.2, спр.206, арк.82.

ЦДАВО ф України, ф.3683, оп.1, спр.1, арк.15.

ЦДАВО г України, ф.3884, оп.1, спр.12, арк.37.

Czerniak Beata, Czerniak Robert Michał. 2013. *Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914–1918, 1919–1924*. Strzałkowo. 32 s.

Karpus, Z. 1997. *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. 209 s.

Wiszka, E. 2001. *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Toruń, 324+38 s.